

ВІДЗИВ

офіційного опонента доктора педагогічних наук, доцента Єршової Людмили Михайлівни на дисертаційне дослідження Антонюк Любові Максимівни «Виховання дітей національних меншин на Волині (XIX – початок XX століття): порівняльний аналіз», поданої на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – «загальна педагогіка та історія педагогіки»

Актуальність теми дослідження

Суспільно-політичні процеси, що відбуваються в незалежній Україні на сучасному етапі державотворення, доводять активне формування української політичної нації. Відбуваються кардинальні зміни в розумінні головних критеріїв об'єднання народу. Зокрема в умовах полікультурності світу критерій «кровної єдності» не витримує наукової й життєвої конкуренції з критерієм «єдності ціннісної». За таких умов безперечної актуальності набувають історико-педагогічні дослідження, присвячені вивченню особливостей становлення та взаємодії в Україні систем виховання різних національних меншин. З огляду на це, дослідження Любові Миколаївни, присвячене порівняльному аналізу національних виховних систем у такому великому полікультурному регіоні України, яким є Волинь, перебуває поза сумнівом.

Варто також відзначити відповідність теми дисертаційного дослідження комплексній науково-дослідній темі кафедри педагогіки Житомирського державного університету імені Івана Франка «Становлення та розвиток освіти та виховання в різні історичні періоди» (державний реєстраційний номер 0110U002112).

Наголосимо, що представлені в роботі Л. М. Антонюк факти й висновки можуть позитивно впливати на розвиток людського потенціалу в сучасній Україні, опосередковано забезпечуючи її сталий розвиток і конкурентоспроможність у світі, визначені у ст. 3 Закону України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» (2012). Крім того, матеріали

дисертації можуть бути корисними для забезпечення евалюації освітніх систем національних меншин як невід'ємної складової розвитку сучасної освіти.

Викладені аргументи засвідчують, на нашу думку, актуальність і суспільну затребуваність дисертаційного дослідження Л. М. Антонюк, предметом якого обрано зміст, форми та методи виховання дітей національних меншин на Волині в XIX – на початку XX століття.

Наукова новизна одержаних результатів

У дисертації представлено всі необхідні рівні наукової новизни отриманих у процесі дослідження результатів. До найбільш істотних наукових результатів, що вперше представлені в дисертації Л. М. Антонюк слід віднести: комплексне дослідження процесу становлення й розвитку виховання дітей національних меншин на Волині у досліджуваний період, вивчення форм і методів виховання у етноконфесійних громадах, виокремлення передумов і чинників, здійснення порівняльного аналізу впливу школи, сім'ї та релігії як провідних інститутів виховання національних меншин. У роботі вдосконалено також історико-педагогічне висвітлення специфіки становлення й розвитку національних інститутів виховання та збагачено історичні засади вітчизняної теорії й методики виховання та етнопедагогіки.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Ознайомлення з текстом дисертації Л. М. Антонюк засвідчує використання дисертанткою міждисциплінарного підходу до вивчення виховання дітей національних меншин на Волині у XIX – початку XX ст. Позитивне враження складає застосування соціокультурного, соціально-педагогічного та етнопедагогічного підходів, їх належне обґрунтування та адаптація до історико-педагогічного дослідження (с. 22-24). Особливе значення для висвітлення обраної проблематики має виконаний дослідницею аналіз понять «освіта», «ментальність», «етнічна соціалізація», «національний характер», «національний темперамент», «національна свідомість» та ін.

Досягненню сформульованої в роботі мети сприяв також ретельний аналіз окремих наукових теорій (історико-педагогічна регіоналістика, теорія

повсякденності, теорія етносу), що, на думку дисертантки, є значущими для вирішення визначених наукових завдань. Любов Максимівна виділила й проаналізувала основні категорії дослідження «виховання», «процес виховання» та «дитина з національної меншини».

Аналіз змісту дисертації та публікацій, у яких опубліковано основні результати дослідження Л. М. Антонюк, засвідчує достатній рівень обґрунтованості наукових положень, висновків, рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Оцінка змісту та завершеності дисертації

Аналіз змісту дисертації та її завершеності свідчить про те, що робота Л. М. Антонюк «Виховання дітей національних меншин на Волині (XIX – початок XX століття): порівняльний аналіз» має чітку логічну структуру, зумовлену метою й завданнями дослідження, складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного з них, загальних висновків, списку використаної літератури та додатків. Загальний обсяг дисертації 215 сторінок, з яких 171 – основного тексту, що відповідає сучасним технічним вимогам до кандидатських дисертацій у галузі суспільних і гуманітарних наук.

Вступ дослідження містить усі компоненти, необхідні для кандидатської дисертації, зміст висновків до кожного розділу відповідає заявленій проблематиці, сформульовані в дисертації завдання відображені в загальних висновках.

У першому розділі – «Виховання дітей національних меншин як історико-педагогічна проблема» – дисертанткою охарактеризовано теоретичні основи процесу виховання дітей національних меншин в історії та теорії педагогіки, проаналізовано базові категорії, історіографію та джерела дослідження, виокремлено провідні передумови (історичні, територіально-демографічні, соціально-політичні, етнокультурні) та чинники, що визначали виховання дітей національних меншин на Волині у XIX – на початку XX століття.

У другому розділі – «Етноконфесійні засади виховання дітей національних меншин на Волині» – охарактеризовано релігію як провідний соціально-виховний інститут для дітей національних меншин на Волині у XIX – на

початку XX століття, проаналізовано зміст, форми та методи сімейного виховання в національних громадах регіону, школу національних меншин Волині представлено як інститут виховання.

У третьому розділі – «Етнопедагогічні основи виховання дітей національних меншин на Волині» – дослідницею подано аналіз народної педагогіки польської, чеської, німецької та єврейської національних меншин на Волині та представлено аксіологічні характеристики виховання дітей у національних громадах регіону в XIX – на початку XX століття.

Представлені в кінці дослідження висновки відповідають сформульованим у вступі меті й завданням, впливають зі змісту роботи, є чіткими й логічними, віддзеркалюють основні результати дисертації. Їх достовірність забезпечується належно обґрунтованим методологічним інструментарієм, достатньою джерельною базою та якісною апробацією результатів дослідження.

Таким чином, оцінка змісту дисертації Любові Максимівни Антонюк «Виховання дітей національних меншин на Волині (XIX – початок XX століття): порівняльний аналіз» дозволяє говорити про те, що мета дисертаційної роботи в ході виконання дослідження була досягнута, а дисертація є завершеною науковою кваліфікаційною працею.

Значення одержаних результатів для науки й практики та рекомендації щодо їх можливого використання

Отримані автором результати мають значення для розвитку вітчизняної науки і практики. Опрацьовані матеріали можуть бути використані у вищих навчальних закладах для розробки навчальних курсів з історії педагогіки та історії соціальної педагогіки, у процесі підготовки методичних рекомендацій для організації виховної й позашкільної роботи з учнівською молоддю, при підготовці наукових праць з історії України та її національних меншин, етнопедагогіки та етнології.

Повнота викладення наукових положень, висновків і рекомендацій дисертації в опублікованих працях

У джерельній базі дисертації й авторефераті представлено 7 одноосібних публікацій автора, аналіз проблематики яких свідчить про відображення основних результатів кожного з розділів дисертаційного дослідження.

Кількість публікацій, їх обсяг, якість і проблематика відповідають вимогам «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника».

Висновки й результати дослідження доповідалися на 2 міжнародних, 4 всеукраїнських і 2 регіональних конференціях, симпозіумах, форумах, круглих столах і семінарах-практикумах, що проходили в Запоріжжі, Києві, Кременці, Львові, Рівному, Умані, Хмельницькому. Спрямованість науково-практичних конференцій, де здійснювалася апробація дисертаційного дослідження, характер наукових публікацій, у яких відображено окремі положення й результати проведеного дослідження, повною мірою відображають усі аспекти вивчення особливостей виховання дітей національних меншин на Волині у XIX – на початку XX століття XIX – початку XX століття.

З огляду на це, можна стверджувати, що кількість і якість опублікованих Л. М. Антонюк наукових праць є достатньою, дисертація пройшла належну апробацію і є самостійною науковою працею.

Відповідність змісту автореферату основним положенням дисертації

Зазначимо, що зміст автореферату та основні положення дисертації є ідентичними. Ознайомлення з текстом автореферату дисертації дає підстави стверджувати, що за структурою та змістом він відповідає вимогам, що визначаються МОН України. У тексті автореферату відображено основні положення, зміст, результати і висновки здійсненого Л. М. Антонюк дисертаційного дослідження.

Дискусійні положення та зауваження

Як усяке наукова праця, присвячена дослідженню маловивчених і віддалених у часі історико-педагогічних феноменів, дисертація Л. М. Антонюк містить і певні дискусійні положення, а відтак хотілося б уточнити й конкретизувати бачення автора щодо деяких із них:

1. У темі дослідження хронологічні межі визначаються ХІХ – початком ХХ століття, а в їх обґрунтуванні на с. 7 дисертації нижня межа позначена 1797р., який дисертантка представляє як рік утворення Волинської губернії. Однак мушу зауважити, що 1797 р. належить до ХVІІІ ст., а Волинська губернія була перейменована з Ізяславської у 1795 р. (Приложение ко Всеподданейшему отчету Волыньского губернатора за 1879 год. – Житомир, 1880. – С. ІІ // ЦДІАУК. – Ф. 442, оп. 533, спр.158, арк. 13, 15-15 зв.). З огляду на це, доцільно було б визначити хронологічні межі дослідження часом функціонування Міністерства народної освіти (1802-1917). Тим паче, що у 1817-1824 рр. це міністерство разом із Головним управлінням духовних справ православного сповідання Святійшого Синоду та Головним управлінням духовних справ іноземних сповідань утворювали так зване «подвійне» Міністерство духовних справ та народної освіти. Отже, проблеми виховання національних меншин здебільшого перебували в полі зору компетенції саме цих державних інституцій.

2. Обґрунтовуючи базові категорії дослідження, Любов Максимівна зазначає, що поняття «виховання» має розглядатися лише в широкому соціальному значенні (с. 27). Загалом це можна вважати допустимим, оскільки три інших значення (широке педагогічне, вузьке та гранично вузьке педагогічне) у тій чи іншій формі представлені в соціальному контексті. Такого пояснення було б цілком достатньо. Однак представлена в роботі аргументація, на нашу думку, не відповідає змісту дисертаційного дослідження і викликає сумніви.

По-перше, дисертантка зазначає, що «не мала на меті розглядати означений процес у межах якихось навчальних закладів» (с. 27). Натомість, як свідчить аналіз змісту дисертації, національному шкільництву присвячено цілий підрозділ – 2.3.

По-друге, на нашу думку, Любов Максимівна дещо необережно зазначає, що «національні меншини на Волині фактично не мали власної системи шкільництва, відділеної від системи освіти Російської імперії». Перш за все цьому твердженню суперечить існування широко відомої розгалуженої мережі

таємного польського навчання й виховання дітей на Волині, що, без сумнівів, була відділеною від імперської системи освіти. Неодноразово спростовують це твердження й структура дисертаційного дослідження Любові Максимівни та його зміст. Наприклад, підрозділ 1.2. передбачає вивчення історіографії проблеми виховання у *школах* національних меншин; підрозділ 2.3 називається «*Школа* національних меншин Волині як інститут виховання». На с. 111 дослідження дисертантка зазначає, що «.. на Волині у досліджуваний період існували *школи* усіх національних меншин...» тощо. Крім того, в дисертації не лише визначено соціальні чинники виховання дітей національних меншин, але й проаналізовано їх виховні ідеали та характерні чесноти. Тобто, по суті, в роботі представлені всі значення категорії «виховання».

3. Викликає сумніви представлена в дисертації класифікація джерельної бази. Дисертантка, зокрема, стверджує, що головним критерієм поділу джерел на чотири основні групи є їх «належність до певної галузі знань» (с.32). Проте до першої групи вона включає праці, що належать як до галузі *історії*, так і до галузі *освіти*. Авторка наголошує, що вони «мають насамперед, методологічне значення». Проте включені до цієї групи праці (М. Барсов, Д. Бовуа, А. Осінський, В. Оліч, М. Ролле, З. Ціхоцька, М. Шестопа́л та ін.) є цікавими і ґрунтовними історичними дослідженнями, але не носять методологічного характеру. До цієї ж групи «наукових досліджень» дисертантка віднесла нормативно-правові акти та розпорядження по Міністерству народної освіти, що насправді є «актовими документами». Не належать до «наукових досліджень» і включені до цієї групи календарі, пам'ятні книжки Волинської губернії та статистичні документи, що є «статистичними джерелами» і разом із «актовими документами» становлять групу писемних документальних джерел (автентичні першоджерела).

До другої групи Любов Максимівна відносить дослідження з історії Волині, але вони частково вже проаналізовані в першій групі. До третьої групи включила відносить праці з освіти національних меншин, а до четвертої – з їх виховання. Таке «відділення» проблем виховання від навчання є, на нашу думку, малоефективним і навіть нелогічним (у євреїв, наприклад, терміни

«освіта» й «виховання», як відомо, становлять нерозривну єдність, позначаючись одним словом «хінух»).

Ця прикра неточність класифікації підштовхнула дослідницю до хибної думки про те, що четверта група «є не досить численною» (с. 39). З сучасних дослідників освіти й виховання національних меншин у цій групі проаналізовано лише працю М. Ніколаюка, при цьому не взято до уваги включені авторкою до списку використаних джерел дисертації та монографії Н. Сейко, де представлено безліч фактів і висновків, що розкривають особливості виховання польської спільноти Волині, дисертаційне дослідження С. Коляденко, яке містить унікальні матеріали щодо національного виховання в Кременецькому ліцеї, дисертацію А. Мелещенко, значна частина якої присвячена вихованню волинських євреїв, дисертацію І. Можарівської, яка дає порівняльний аналіз виховання у національних громадах Волині в контексті позашкільної освіти тощо.

Не зовсім тактовним вважаємо також твердження Любові Максимівни про те, що архівні джерела «вирішального значення для формулювання висновків не мали» (с. 42). Навіть зважаючи на те, що дослідниця послуговувалася лише трьома фондами Центрального державного історичного архіву в м. Києві та трьома фондами Житомирського державного обласного архіву, залишивши поза науковою увагою архіву Луцька та Рівного, не коректно автору історико-педагогічного дослідження на підставі цього резюмувати, що «стосовно виховання дітей національних меншин архівних матеріалів майже не було виявлено» (с. 42).

Дисертантці можна було б скористатися традиційною класифікацією джерельної бази (функціональний підхід), що передбачає наявність трьох основних груп джерел і наукових розвідок: методологічні, теоретичні та історичні праці й автентичні матеріали-першоджерела. Аналізувати джерела в межах кожної групи зручно на основі структурно-хронологічного підходу. Відповідно до найбільш поширеної типології історико-педагогічних джерел їх можна поділити на усні, речові й писемні. Опрацьований Любов'ю Максимівною значний матеріал прекрасно вписується в цю типологію,

представляючи різноманітні писемні джерела – оповідальні (наукові, публіцистичні, художні, критико-біографічні), документальні (актові документи, статистичні джерела) та дидактичні (підручники, посібники, протоколи тощо).

4. Текст дисертації Л. М. Антонюк гарно проілюстрований таблицями і діаграмами. Такі матеріали містяться на с. 12-14, 22-24, 52, 53, 55, 72-75, 96-98, 100-103. Це значно спрощує ознайомлення з узагальнюючими матеріалами і є швидше позитивною характеристикою наукової роботи. Проте з три з п'яти представлених у дисертації додатків – це фотоілюстрації, що не є результатом самостійної роботи дослідниці, і природніше виглядатимуть на сторінках її майбутньої монографії.

Загальний висновок

У цілому подана до захисту кандидатська дисертація Антонюк Любові Максимівни «Виховання дітей національних меншин на Волині (XIX – початок XX століття): порівняльний аналіз» є актуальним, самостійним, завершеним і достатньо апробованим дослідженням, результати якого мають практичне значення для розвитку вітчизняної педагогічної науки і практики. Сформульовані у дослідженні висновки можуть бути корисними для підготовки наукових праць з історії вітчизняної освіти, етнопедагогіки та етнології, в процесі створення концепцій виховання етнічних спільнот і громадян сучасної України, у процесі організації навчально-виховної діяльності вищих і середніх спеціальних педагогічних навчальних закладів.

Аналіз дисертаційного дослідження засвідчує його відповідність вимогам до оформлення дисертацій і авторефератів дисертацій, розробленим на основі ДСТУ 3008-95 «Документи. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення» та вимогам до кандидатських дисертацій (п. 9, 11, 12, 13, 14), викладеним у постанові Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 р. «Про порядок присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника».

Це дозволяє рекомендувати спеціалізованій вченій раді Житомирського державного університету імені Івана Франка присвоїти Любові Максимівні

Антонюк науковий ступінь кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – «загальна педагогіка та історія педагогіки».

Офіційний опонент – доктор педагогічних наук,
доцент кафедри філософії, політології та історії

Л. М. Єршова